

de mos

Jaargang 30
Nov./Dec. 2014

ISSN 0169-1473

Een uitgave van het
Nederlands
Interdisciplinair
Demografisch
Instituut

Bulletin
over
Bevolking
en
Samenleving

10

NIDI

inhoud

- 1 Wie helpt wie? Moeders en kinderen in migrantengezinnen
- 5 Veranderend demografisch gedrag van dertigers tussen Generatie X en Y
- 8 Keuzevrijheid in pensioen?

Foto: Roel Wijnants/Flickr

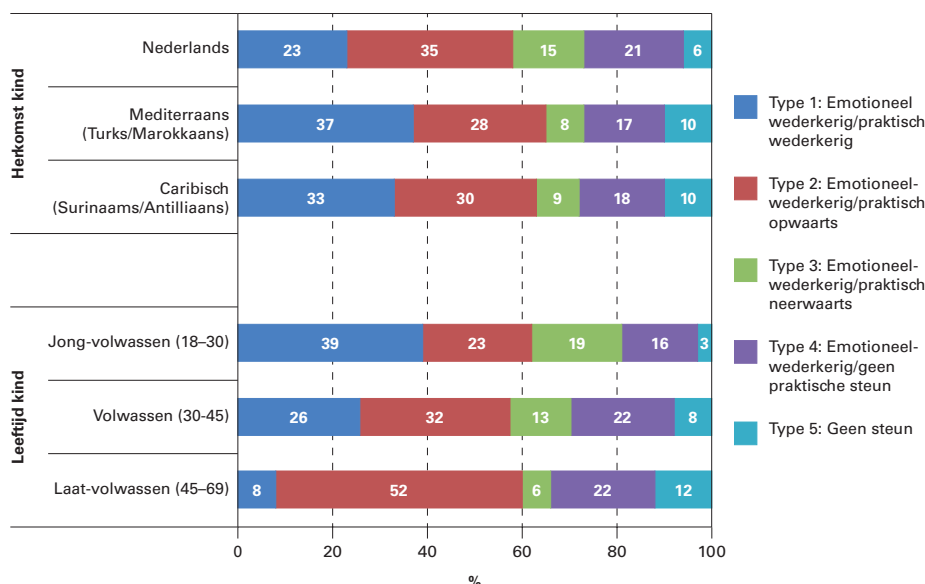
Wie helpt wie? Moeders en kinderen in migrantengezinnen

ILSE ROOYACKERS, HELGA DE VALK
& EVA-MARIA MERZ

Op welke manier zijn ouders en volwassen kinderen in gezinnen met een migratieachtergrond elkaar tot steun? NIDI-onderzoek naar moeder-kindrelaties wijst uit dat het overgrote deel van moeders en kinderen emotionele steun uitwisselt. Dit is voor Nederlanders en migranten niet anders. De rol van praktische hulp verschilt bij gezinnen met een migratieachtergrond. Niet-Westerse migranten hebben vaker dan Nederlanders een wederkerige emotionele én praktische relatie met hun moeder. In Turkse en Marokkaanse gezinnen is dit vaker het geval voor dochters dan zonen.

Steeds meer ouderen in Nederland hebben een migratieachtergrond. Waar in 1996 nog 1,3 procent van de 60 plussers van niet-Westerse afkomst was, ging dit in 2013 om 3,6 procent van de ouderen, oftewel ruim 140 duizend personen. Dit is een belangrijk gegeven aangezien het bieden van hulp binnen families in samenlevingen waarschijnlijk verschilt. Zo staan in niet-Westerse, rurale samenlevingen familiebanden veel meer centraal dan in Westerse samenlevingen. Naast de culturele normen die families aan elkaar binden, is er minder economische welvaart en zijn publieke sociale zekerheidsstelsels vaak afwezig of gebrekkig. Zulke omstandigheden dragen bij aan het ontstaan van hechte familierelaties waarin ouders en kinderen elkaar wederzijds ondersteunen. Terwijl eerste generatie immigranten zelf nog zijn opgegroeid met deze familiegeoriënteerde normen, groeien hun kinderen echter op in Nederland. Anders dan in niet-Westerse samenlevingen, speelt hier de overheid een grotere rol bij het welzijn van haar burgers en moedigen culturele normen autonomie en zelfredzaamheid van kinderen aan. Wat betekenen deze verschillen tussen samenlevingen in de praktijk voor de banden tussen ouders en hun volwassen kinderen in migrantengezinnen? We kijken naar moeder-kindrelaties en de overeenkomsten en verschillen tussen gezinnen zonder migratieachtergrond ('Nederlanders') en gezinnen met een migratieachtergrond ('migranten'). We maken daarbij onderscheid tussen migranten van Mediterrane (Turks/Marokkaans) en Caribische afkomst (Surinaams/Antilliaans). Omdat we weten dat vrouwen en vooral moeders een belangrijke positie innemen in

Figuur 1. Type moeder-kindrelaties per herkomst- en leeftijdsgroep van het kind (in percentages)

Bron: NKPS.

het onderhouden van familierelaties, richten we ons specifiek op moeders.

Vijf typen moeder-kindrelaties

Ouders en (volwassen) kinderen kunnen elkaar op verschillende manieren helpen. Zo wisselt de inhoud van hulp, die bijvoorbeeld van praktische of emotionele aard kan zijn, en de richting waarin steun wordt verleend. Wanneer het vooral het kind betreft dat hulp geeft aan de ouder, noemen we dit ‘opwaartse’ steun. Omgekeerd is er sprake van ‘neerwaartse’ steun wanneer de ouder het kind helpt. Met gegevens van de NKPS (zie kader) onderzoeken we hoe de soort hulp en de richting waarin steun wordt verleend typerend is voor gezinnen in Nederland van verschillende afkomst. Hiervoor gebruiken we antwoorden van volwassen kinderen op vragen of zij de afgelopen drie maanden praktische en/of emotionele steun hadden gegeven aan en/of gekregen van hun

moeder. Wij maken daarbij onderscheid tussen degenen die zeiden géén hulp te hebben gegeven of ontvangen en zij die dat één of meerdere keren deden. Bij praktische zaken gaat het om huishoudelijke taken, het uitleenen van spullen, helpen met verhuizen, of andersoortige klusjes. Emotionele steun is de interesse die moeder en kind tonen in het persoonlijke leven van de ander.

Afzonderlijke analyses voor Nederlanders en de migrantengroepen resulteren in dezelfde vijf typen moeder-kindrelaties. Drie van de vijf relatie-typen kenmerken zich door wederzijdse emotionele steun tussen moeder en kind, in combinatie met een vorm van praktische hulp. Deze drie relaties verschillen echter in de richting waarin praktische hulp wordt verleend: in het eerste relatietype wordt dit gedaan door zowel moeder als kind (wederkerig), in het tweede type geeft het kind praktische hulp aan de moeder (opwaarts), en in het derde geval helpt de moeder het kind (neerwaarts). Het vierde relatietype dat we vinden, draait alleen om emotionele steun die door moeder en kind wordt uitgewisseld, terwijl praktische hulp niet aan de orde komt. Tot slot is er een vijfde relatietype, waar moeder noch kind de ander steun geeft, of deze nu van emotionele of praktische aard is.

Nederlanders en niet-Westerse migranten vergeleken

Nederlanders en migranten onderhouden hetzelfde soort moeder-kindrelaties. Er zijn wel verschillen in de mate waarin relatietypen voorkomen. Figuur 1 geeft het percentage volwassen kinderen dat onder elk van de vijf typen moeder-kindrelaties valt. Deze cijfers zijn apart berekend voor Nederlanders en de migrantengroepen. Er vallen een paar dingen op. Zo hebben migranten vaker dan Nederlanders een moeder-kindrelatie waarin wederzijdse emotionele én praktische steun wordt gegeven (type 1). Een mogelijke verklaring hiervoor is dat niet-Westerse migran-

NETHERLANDS KINSHIP PANEL STUDY (NKPS)

De NKPS is een grootschalig, landelijk onderzoek dat verschillende dimensies van familiebanden belicht. Respondenten hebben allen deelgenomen aan drie rondes mondelinge en/of schriftelijke vragenlijsten. Deze vonden plaats in 2002/2003, 2006/2007 en 2009/2010. Eén van de doelen van de NKPS was om informatie te verkrijgen over familierelaties onder migranten. Hiervoor werd naast een representatieve steekproef uit de Nederlandse bevolking, een deelverzameling genomen uit de vier grootste niet-Westerse migrantengroepen in Nederland (Turken, Marokkanen, Surinamers en Antillianen). Aangezien niet-Westerse migranten zich vooral concentreren in de grote steden, werden deze respondenten geselecteerd uit de 13 gemeenten waar het overgrote deel van de migranten in Nederland wonen (Amsterdam, Rotterdam, Den Haag, Utrecht, Eindhoven, Enschede, Bergen op Zoom, Almere, Alphen aan de Rijn, Dordrecht, Tiel, Delft en Hoogezand-Sappemeer). Uiteindelijk deden ruim 8.000 Nederlanders en 1.400 niet-Nederlanders aan de eerste ronde van de NKPS mee.

In ons onderzoek gebruiken we de antwoorden op de volgende zes vragen over praktische en emotionele steun:

- 1: “Heeft u van uw moeder de afgelopen 3 maanden wel eens hulp gekregen bij huishoudelijk werk, zoals eten koken, schoonmaken of boodschappen doen?”
- 2: “Heeft u van uw moeder de afgelopen 3 maanden wel eens hulp gekregen met praktische zaken, zoals klusjes doen in huis, dingen lenen of meegaan naar de dokter?”
- 3: “Heeft uw moeder in de afgelopen 3 maanden wel eens interesse getoond voor uw persoonlijke leven?”
- 4: “Heeft u de afgelopen 3 maanden aan uw moeder wel eens hulp gegeven bij huishoudelijk werk, zoals eten koken, schoonmaken of boodschappen doen?”
- 5: “Heeft u de afgelopen 3 maanden aan uw moeder wel eens hulp gegeven met praktische zaken, zoals klusjes doen in huis, dingen lenen of meegaan naar de dokter?”
- 6: “Heeft u in de afgelopen 3 maanden wel eens interesse getoond voor haar [uw moeders] persoonlijke leven?”

Respondenten konden op elk van deze vragen kiezen tussen de antwoorden: “Nooit”, “Eén of twee keer” en “Meerdere keren”.

ten zijn opgegroeid met familienormen die wederkerige hulp tussen ouders en kinderen voorschrijven. Bij Nederlanders komt het vaker voor dat moeder-kindrelaties minder ‘traditionele’ vormen van steunverlening omvatten, waarbij hoofdzakelijk het kind steun ontvangt (type 3) of waar alleen emotionele steun aan elkaar wordt gegeven (type 4).

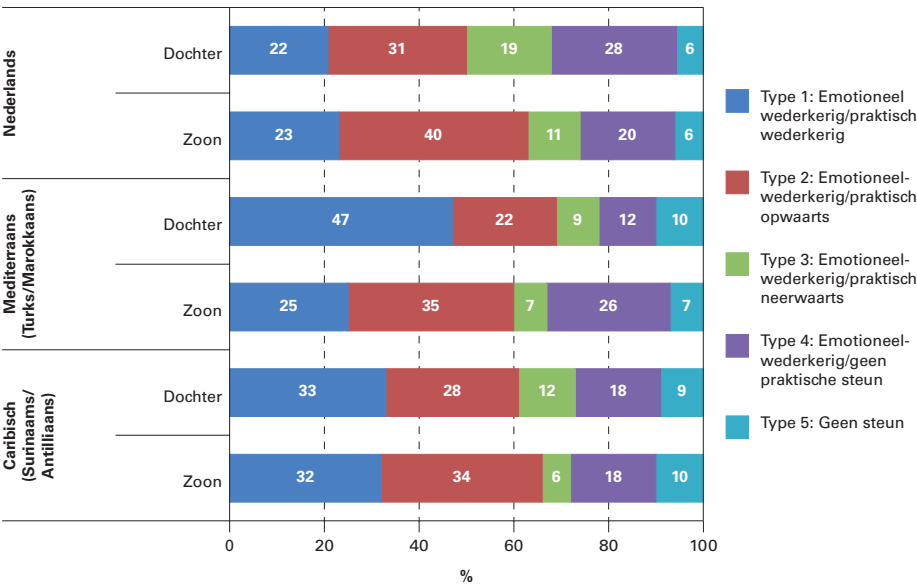
Over het geheel genomen is het opmerkelijk dat praktische hulp binnen moeder-kindrelaties niet alleen bij migranten, maar ook bij Nederlanders in aanzienlijke mate voorkomt. Bij Nederlanders is er echter meer variatie in de richting waarin praktische hulp wordt gegeven. Dit sluit aan bij het idee dat Nederlandse gezinnen elkaar helpen volgens leeftijdsgebonden familienormen, die de vraaghulp van ouders en kinderen in specifieke levensfasen reflecteren. Zo krijgen jongvolwassen kinderen nog regelmatig steun van hun ouders, maar worden zij vooral hulpgevers wanneer hun ouders op leeftijd raken. Deze ‘levensloopnormen’ worden inderdaad zichtbaar wanneer we de verdeling van de vijf relatietypen per leeftijdsgroep bekijken (figuur 1, onderaan). Daarbij is duidelijk te zien dat de wederkerige en neerwaartse vorm van praktische hulp het meest aanwezig is onder jongvolwassen kinderen (jonger dan 30), en de opwaartse vorm het meest typerend is voor oud-volwassen kinderen (ouder dan 45).

Tot slot zien we dat moeder-kindrelaties zonder praktische of emotionele steun (type 5) zowel onder Nederlanders als migranten niet vaak voorkomen. Maar in tegenstelling tot wat we zouden verwachten, komt dit relatietype iets vaker voor bij migranten. Dit kan te maken hebben met de moeilijkheden die families soms ondervinden als gevolg van de veranderingen die migratie met zich meebrengt. Doordat kinderen zich bijvoorbeeld vaak sneller aanpassen dan hun ouders, kunnen er meningsverschillen en conflicten ontstaan.

Foto: blue-news.org/Flickr

Figuur 2. Type moeder-kindrelaties, per herkomstgroep en geslacht van het kind (in percentages)

Bron: NKPS.

Zonen en dochters

Naast verschillen die met migratieachtergrond en leeftijd te maken hebben, zien we ook verschillen tussen moeder-zoon- en moeder-dochterrelaties (figuur 2). In elke herkomstgroep blijken zonen vaker een relatie te onderhouden waarin zij praktische hulp verlenen aan hun moeder. Dochters, daarentegen, ontvangen vaker praktische hulp van hun moeder. Daarnaast zijn er sekseverschillen die specifiek met afkomst lijken samen te hangen. Bij Turkse en Marokkaanse migranten hebben dochters vaker dan zonen een volledig wederkerige relatie met hun moeder. Tegelijkertijd is er ook een groter aandeel dochters dat helemaal geen steun geeft of krijgt. Zij lijken dus óf een intensievere óf juist meer afstandelijke relatie te hebben met hun moeder. Hier kunnen tegen gestelde krachten aan het werk zijn. Enerzijds weerspiegelt deze tweedeling de traditionele, ge-

Foto: Roel Wijnants/Flickr

slachtsgebonden familienormen uit de regio's van herkomst. Zo nemen vrouwen daar gewoonlijk de zorgtaken op zich, maar wanneer dochters trouwen gaan ze bij de schoonfamilie inwonen en verschuift hun verantwoordelijk van de eigen familie naar de schoonfamilie. Anderzijds kan ook het migratieproces bijdragen aan een afstandelijke relatie tussen moeders en dochters. Meer dan voor zonen, staat de traditionele rol die dochters geacht worden op zich te nemen in contrast met de relatieve vrijheid die vrouwen volgens Westerse normen hebben. Voor dochters lijken de normen van het herkomstland en die van de Nederlandse samenleving dus moeilijker te verenigen.

Bij Surinaamse en Antilliaanse migranten lijkt het geslacht van het kind er minder toe te doen. Behalve dat ook bij hen zonen vaker praktische hulp geven en dochters deze vaker ontvangen, zijn er nauwelijks verschillen in de mate waarin relatietypen voorkomen. Caribische migranten lijken daarin meer op Nederlanders. Maar terwijl meer Nederlandse dochters dan zonen een relatie met hun moeder hebben die om emotionele steun draait, komt dit relatietype bij zonen en dochters van Caribische afkomst evenveel voor. Dit kan te maken hebben met de centrale positie die moeders innemen in Caribische samenlevingen, waar het niet ongewoon is dat vrouwen het hoofd van het gezin zijn.

Naast verschillen vooral overeenkomsten

Naast verschillen zijn er vooral overeenkomsten tussen Nederlanders en migranten in de moeder-kindrelaties die ze onderhouden. Meest opvallend is misschien wel de wijdverspreide emotionele steun die wordt uitgewisseld. Dit wijst op het universele karakter van emotionele aspecten van familierelaties. De mate waarin moeders en volwassen kinderen elkaar praktische hulp geven, daarentegen, verschilt met de afkomst van gezinnen. De centrale rol die praktische hulp binnen families in niet-Westerse samenlevingen inneemt,

zien we tot op zekere hoogte terug in het grotere aantal volledig-wederkerige moeder-kindrelaties onder migranten. De rol van praktische hulp lijkt daarmee meer gebonden te zijn aan de context waarin men leeft en opgroeit.

Niettemin is het belangrijk om in het oog te houden dat wederkerige relaties ook bij migranten niet de standaard zijn. Daarnaast is de vraag hoe intensief de hulp is die wordt gegeven. Hoewel we geen informatie hebben over de exacte hoeveelheid tijdbesteding, weten we wel dat slechts een beperkte groep kinderen (zowel onder Nederlanders als migranten) laat weten hun moeder méér dan twee keer per drie maanden te helpen. Ondanks de culturele familienormen die ouders aan hun kinderen overdragen, lijkt het er dus op dat migranten zich in gedrag ook aanpassen aan de situatie van Nederland. Bovendien was het aandeel relaties waarin überhaupt geen steun werd gegeven onder migrantengroepen zelfs groter dan bij Nederlanders. Hiermee wordt de mythe ontkracht dat migrantengezinnen alle zorg voor elkaar opnemen. Aandacht voor de situatie van migrantenouderen die deze zorg ontberen is daarom belangrijk, temeer omdat sociale en gezondheidsvoorzieningen voor hen over het algemeen minder toegankelijk zijn. Tegelijk suggereert ons onderzoek dat een grotere rol van de overheid de familiesolidariteit niet noodzakelijkerwijs ondermijnt: ook een flink aantal Nederlandse moeders en kinderen verlenen elkaar praktische hulp. Komen hier de contouren van de 'participatiesamenleving' in zicht? De tijd zal het leren.

Ilse Rooyackers, NIDI,

e-mail: Rooyackers@nidi.nl

Helga de Valk, NIDI, e-mail: valk@nidi.nl

Eva-Maria Merz, Sanquin,

e-mail: e.merz@sanquin.nl

Dit artikel is een bewerkte versie van: I.N. Rooyackers, H.A.G. de Valk en E.-M. Merz (2014), Mother-child relations in adulthood: Immigrant and nonimmigrant families in the Netherlands. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 45 (4): 569-586.

LITERATUUR:

- Kagitçibasi, C. (1996), *Family and human development across cultures: A view from the other side*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum.

Veranderend demografisch gedrag van dertigers tussen Generatie X en Y

RUBEN VAN GALEN

Hoe gedragen dertigers zich over de tijd als het op samenwonen en kinderen krijgen aankomt? Houdt men vast aan de traditionele patronen van vroeger of wordt alles lossers? Bestudering van drie geboortecohorten (1970, 1975 en 1980) laat zien dat dertigers grofweg kunnen worden onderscheiden in drie profielen: een tijdig, een tijd-nemend en een turbulent profiel. De tijdige dertigjarige is meestal getrouwd en heeft een kind; de tijd-nemende woont alleen of woont ongehuwd samen en is kinderloos, de turbulente is meestal zonder partner, is relatief vaak al vader of moeder, en heeft vaak een samenwoonrelatie achter de rug. Radicale wijzigingen tussen de drie geboortecohorten doen zich echter niet voor.

Demografische trends, ontwikkelingen in onderwijsniveau en arbeidsparticipatie hebben de levenslopen van opeenvolgende generaties enorm veranderd. Scheidingskansen zijn toegenomen, ouderschap wordt verder uitgesteld, kinderloosheid komt vaker voor en de levensverwachting stijgt. Daarnaast is sinds 1945 vooral het opleidingsniveau toegenomen en is de arbeidsmarktparticipatie van vrouwen gestegen. Jonge mensen volgen in toenemende mate een individueel en minder een collectief kompas. Als deze trend zich voortzet, kunnen we verwachten dat jongvolwassenen zich steeds minder traditioneel zullen gedragen. Ze zullen zich in mindere mate vastleggen in relatie- en gezinsverbanden dan leeftijdgenoten die eerder zijn geboren.

In deze studie worden combinaties gemaakt van demografische gedragingen (samenwonen, huwen, kinderen krijgen, (echt)scheiden) van drie complete geboortejaargangen 30-jarigen, van 1970, 1975 en 1980, in het publieke debat wel aangeduid als de pragmatische generatie tussen de Generatie X en Y. Op leeftijd 30 hebben de meesten hun opleiding beëindigd, een baan en wordt relatievorming een serieuze zaak.

Pragmatische generatie

De pragmatische generatie is geboren in de periode 1970–1980. Dit zijn de kinderen van de zogenoemde protestgeneratie. Ze waren vrij om hun eigen keuzes te maken in het leven. Geluk in het leven, het doen van ‘mijn eigen ding’, flexibiliteit, jezelf zijn, zijn de belangrijkste waarden. Competitie is hen niet vreemd, van baan wisselen werd voor hen standaard. Werken is zeker belangrijk, maar niet zaligmakend. De cultuur van het over alles en nog wat onderhandelen, gaat gepaard met een gebrek aan discipline en plichtsbesef. De pragmatische generatie werd voorafgegaan door de Generatie X (geboren in de periode 1955-1970, ook wel de Verloren Generatie of Generatie Nix genoemd,) en gevolgd door de Generatie Y (geboren in de periode 1980-1994, ook wel de Grenzeloze of Einsteingeneratie genoemd; zie verder Spangenberg en Lampert, 2009).

Op zoek naar profielen

In welke mate komen de populaire beelden van de verschillende generaties overeen met de werkelijkheid als het op demografische gedragingen

Foto: Roel Wijnants / Flickr

aankomt? Om deze vraag goed te kunnen beantwoorden wordt bezien welke eenheid zich in de verscheidenheid van iedere generatie voordoet. We zijn op zoek naar duidelijke klassen of profielen binnen een generatie, in dit geval de pragmatische generatie. Op basis van gegevens over partnerstatus en ouderschap is voor de drie geboortecohorten (1970, 1975 en 1980) een statistische analyse uitgevoerd (latente-klassen-analyse) waaruit men drie profielen kan destilleren.

STELSEL VAN SOCIAAL-STATISTISCHE BESTANDEN (SSB)

De in deze bijdrage gepresenteerde gegevens zijn afkomstig uit het Stelsel van Sociaal-statistische Bestanden (SSB) van het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS). Het SSB is een stelsel van registers en enquêtes die op persoonsniveau aan elkaar zijn gekoppeld. De ruggengraat wordt gevormd door de Gemeentelijke Basisadministratie (GBA), waar alle demografische gegevens aan worden onttrokken. Voor dit onderzoek zijn eveneens gegevens gebruikt over opleiding, banen, zelfstandigen en uitkeringen. Uit het SSB zijn drie complete geboortejaargangen geselecteerd: 1970, 1975 en 1980, bestaande uit 672 duizend mannen en vrouwen. Vervolgens zijn de belangrijkste demografische en sociaal-economische kenmerken van de leefsituatie op 30-jarige leeftijd (in 2000, 2005 en 2010), en de relatiegeschiedenis toen ze tussen 25 en 30 jaar oud waren, toegevoegd.

Vaak worden demografische gedragingen afzonderlijk geanalyseerd. Echter, we vermoeden onderliggende patronen voor demografische gedragingen die niet zichtbaar worden als we ze apart bestuderen. Daarom zoeken we typische combinaties van demografische statussen, die een completer beeld geven van de mogelijke leefsituaties van 30-jarigen.

Tabel 1. Demografische profielen van 30-jarige mannen en vrouwen (geboortecohorten 1970, 1975 en 1980) (in percentages)

Profiel:	Mannen				Vrouwen			
	Tijdig	Tijd-nemend	Turbulent	Totaal	Tijdig	Tijd-nemend	Turbulent	Totaal
Profielgrootte	38	47	15	100	54	31	15	100
Indicatoren:								
Woont zonder partner	2	57	67		1	46	74	
Ongehuwd samenwonend	25	38	30		20	46	24	
Gehuwd samenwonend	73	5	3		79	8	1	
Totaal	100	100	100		100	100	100	
Is vader/moeder	71	0	16		80	6	43	
Is (nog) geen vader/moeder	29	100	84		20	94	57	
Totaal	100	100	100		100	100	100	
Woonde met andere partner (< 5 jr.)	3	0	91		2	11	65	
Woonde niet met andere partner (< 5 jr.)	97	100	9		98	89	35	
	100	100	100		100	100	100	

Bron: CBS.

Demografische profielen

Tabel 1 geeft de resultaten weer voor alle geboortejaargangen samen, voor zowel mannen als vrouwen. De percentages voor de profielgrootten tellen telkens op tot 100 procent. Binnen ieder profiel geven de percentages aan hoe groot de kans is dat mannen of vrouwen scoren op de indicatoren. In het eerste profiel, geldend voor 38 procent van de mannen en 54 procent van de vrouwen van 30 jaar, leeft de overgrote meerderheid met een partner, meestal gehuwd, en met (ten minste) een kind. Binnen dit profiel woonde bijna niemand de afgelopen vijf jaar met een andere partner. Dit noemen we het tijdige profiel, omdat deze mannen en vrouwen binnen de groep 30-jarigen relatief vroeg zijn in relatievorming, huwen en kinderen krijgen. Anders gezegd: we zien in het tijdige profiel het meest traditionele demografisch gedrag. In het tweede profiel woont ongeveer de helft van de dertigers zonder partner, en bijna iedereen is ongehuwd. Er zijn meestal (nog) geen kinderen en slechts een klein deel van alleen de vrouwen heeft eerder met een andere partner samengewoond. Dit wordt het tijd-nemende profiel

genoemd. Het is nog niet te zeggen welke mensen in dit profiel uiteindelijk toch zullen trouwen en kinderen krijgen, maar alleen wat later dan in het tijdige profiel, en welke mensen dit niet zullen doen. Bij dertigjarigen in het tijd-nemende profiel zien we vooral het uitstellen van demografisch gedrag. In het turbulente profiel woont de meerderheid van de mannen en vrouwen niet met een partner en meestal alleen. Slechts 30 procent van de mannen en 24 procent van de vrouwen woont ongehuwd samen. Ze lijken op zich op mensen in het tijd-nemende profiel, behalve dat turbulente 30-jarigen zeker al het één en ander aan relaties achter de rug hebben. Van de turbulente mannen is 16 procent al vader en heeft meer dan 90 procent met een andere partner samengewoond, al dan niet gehuwd. Onder de turbulente vrouwen heeft 43 procent ten minste één kind, 65 procent maakte een (echt)scheiding mee.

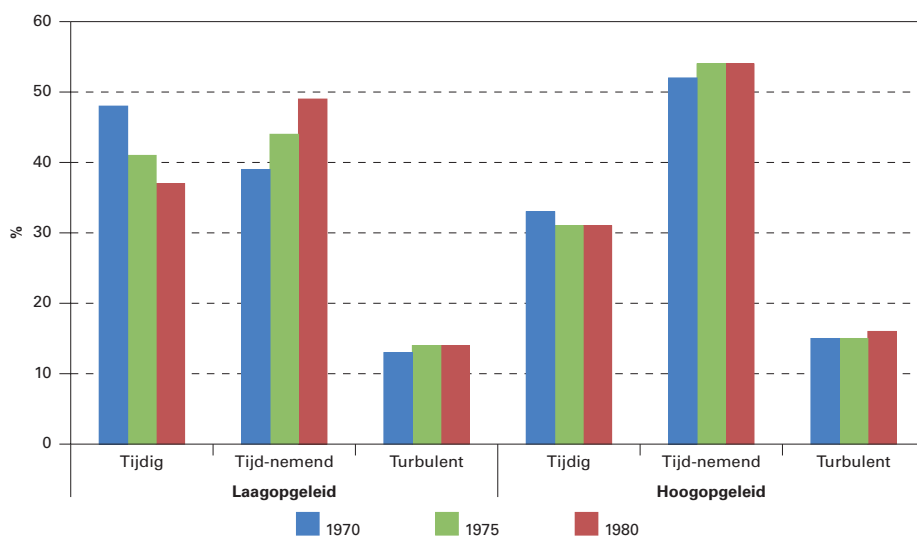
Over het algemeen blijkt opleiding een stempel te drukken op de profielen: laagopgeleiden (basis-onderwijs, vmbo, mbo niveau 1, avo onderbouw) hebben vaker het tijdige profiel dan hoogopgeleiden (hbo bachelor, hbo master, wo bachelor, wo master, doctor). Laagopgeleiden zijn vaker op hun dertigste getrouwd en zijn al vaker vader of moeder. Het percentage 'tijdigen' (de meest traditionele mannen en vrouwen) neemt voor beide groepen laagopgeleiden wel af.

Veranderingen over de generaties

Zijn er nu veranderingen waar te nemen over dertigers uit de verschillende geboortecohorten? Bij de Tijdnemers onder de laagopgeleide mannen vormen die van 1980 de grootste groep (bijna 50 procent), terwijl deze bij de Tijdigen juist kleinste groep zijn (figuur 1). In de levens van de hoogopgeleide mannen veranderde het minst: de profielen blijven nagenoeg even groot. Het aandeel mannen in het turbulente profiel is ook stabiel (12 tot 15 procent).

Duidelijk is ook waarneembaar dat het aandeel laagopgeleide vrouwen in het tijdige profiel daalt; onder hoogopgeleide vrouwen neemt de kans in de meest recente geboortejaargang (1980) juist weer toe (figuur 2). Dit hangt samen met de lichte stijging van het aandeel moeders binnen het meest recente geboortecohort. Opvallend is dat het percentage vrouwen met een turbulent profiel binnen de groep laagopgeleiden relatief sterk stijgt over de generaties: van 20 procent in 1970 naar 26 procent in 1980.

Figuur 1. Demografische profielen van 30-jarige laag- en hoogopgeleide mannen van de geboortecohorten 1970, 1975 en 1980

Bron: CBS.

Er gaat echter achter de waargenomen profielen in de bovengenoemde figuren een wereld van werk en inkomen schuil die het beeld kan vertroebelen. De keuzes op het gebied van werk en beroep hangen bij mannen minder samen met hun relatie- en gezinssituatie dan bij vrouwen. Voor vrouwen zijn wens en werkelijkheid rond werk en beroep veel sterker afhankelijk van plannen rond het moederschap. En vooral de resources van vrouwen (opleidingsniveau, arbeidsdeelname en inkomen) zijn gestegen in de periode tussen Generatie X en Y.

Het opleidingsniveau hangt sterk samen met het doormaken en de timing van demografische levensloopgebeurtenissen. Sinds de jaren zestig lopen hoogopgeleide mannen en vrouwen voorop

wat betreft ongehuwd samenwonen (in plaats van trouwen) en het meemaken van een (echt) scheiding. Vooral de leeftijd waarop vrouwen voor het eerst moeder worden en het percentage kinderlozen zijn sterk aan het opleidingsniveau gerelateerd. Hoogopgeleide vrouwen stellen het moederschap het meest uit en zijn het vaakst kinderloos. Bij mannen bestaat de relatie tussen vruchtbaarheid en opleidingsniveau alleen bij de leeftijd van het eerste vaderschap. Laagopgeleiden maken een inhaalslag en het verschil in timing van demografische gebeurtenissen naar opleidingsniveau wordt verkleind.

Het percentage laagopgeleiden daalde tussen 1970 en 1980, het aandeel hoogopgeleiden nam verder toe. Dit betekent dat de groep hoogopgeleiden steeds heterogener wordt: steeds meer mensen uit alle lagen van de bevolking halen een diploma in het hoger onderwijs. De voorloperrol van de hoogopgeleiden wordt minder belangrijk en we zien inderdaad dat de ontwikkeling – steeds minder traditioneel gedrag – binnen de groep hoogopgeleiden stagneert.

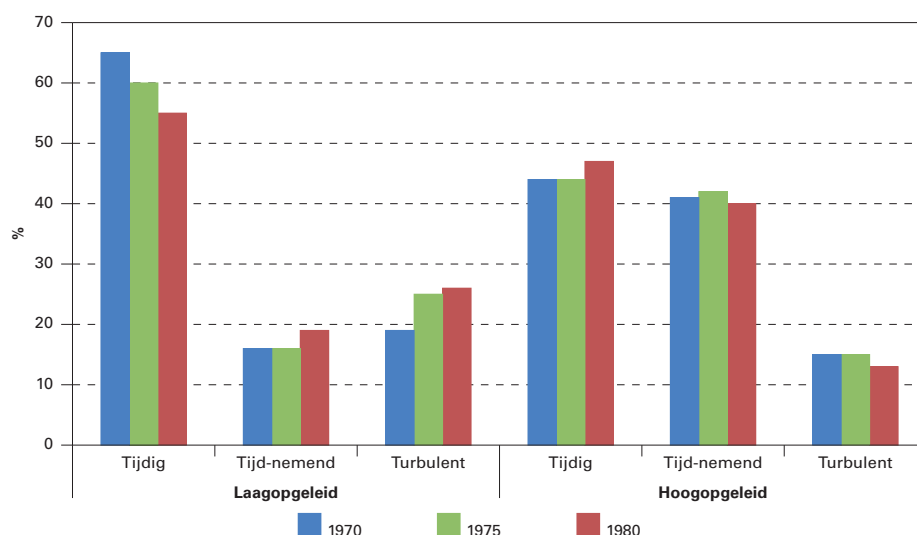
Laagopgeleide mannen wonen nu zelfs vaker zonder partner dan hoogopgeleide mannen. Dit zijn relatief vaak mannen met weinig inkomen of zonder baan. De economische crisis heeft vooral hun arbeidsmarktpositie aangetast. Gebrek aan resources en vertrouwen, baanonzekerheid en werkloosheid maken het moeilijk grote beslissingen te nemen, bijvoorbeeld over verhuizen, het kopen van een huis, trouwen of kinderen krijgen. En we weten dat langdurige inkomensdaling bij mannen de stabiliteit van hun partnerrelaties onder druk zet.

Afgezien van het belang van werk en inkomen voor deze mannen voor relatie- en gezinsvorming is de verschuiving van tijdig (meer traditioneel) naar tijd-nemend (uit- en eventueel afstellend) voor laagopgeleide mannen een structurele ontwikkeling die los staat van hun middelen. Dit hangt vermoedelijk samen met het toenemend belang van voldoende opleiding en verdien capaciteit voor vooral mannen om langdurige relaties aan te kunnen gaan. Voor hoogopgeleide mannen veranderde nagenoeg niets.

Onder laagopgeleide vrouwen daalt het percentage dat al gehuwd en moeder is ook. Maar vooral als laagopgeleide vrouwen voldoende middelen hebben (werk, inkomen) neemt de kans toe dat ze huwelijk en kind uitstellen. Hebben ze geen werk of inkomen dan is de kans weer groter dat ze zich settelen. Voor hen is het huisje-boompje-beestje-model dus altijd nog een optie. De verschuiving van tijdig naar tijd-nemend is voor hen geen structurele ontwikkeling. Opvallend onder hen is het toenemende aandeel dat in het turbulente profiel zit. Dit zijn relatief vaak alleenstaande moeders met lage inkomens. Voor een verklaring hiervoor kunnen we denken aan de crisis, die de relatie met hun meestal eveneens laagopgeleide mannen onder druk zet.

De stijging van het aandeel vrouwen binnen het turbulente profiel wijst erop dat laagopgeleiden steeds meer risicogedrag laten zien, vaker scheiden of zelfs nooit met de vader van hun kind samenleven. Voor hoogopgeleide mannen veranderde het minst. Echter, hoogopgeleide vrouwen vinden we weer vaker in het iets traditione-

Figuur 2. Demografische profielen van 30-jarige laag- en hoogopgeleide vrouwen van de geboortecohorten 1970, 1975 en 1980

Bron: CBS.

lere bestaan door het naar voren halen van het moederschap op leeftijd 30. Los van variatie in resources of andere factoren, die ertoe doen bij demografisch gedrag als trouwen en kinderen krijgen, herontdekt een deel van de hoogopgeleide vrouwen het jongere moederschap. Overigens zijn er onder de turbulente hoogopgeleide vrouwen (en mannen) weinig alleenstaande ouders en veel met hoge inkomens. ‘Turbulent’ weerspiegelt hier veel vaker vrijheid en zelfstandigheid dan onder laagopgeleiden.

Conclusies

De verschuiving van de meer traditionelere levenssituaties naar steeds lossere partnerrelaties en gezinsverbanden geldt niet voor iedereen en niet voor iedere generatie. Het blijkt essentieel apart naar laag- en hoogopgeleide mannen en vrouwen te kijken. In tegenstelling tot de populatie hoogopgeleiden wordt de groep laagopgeleiden juist steeds homogener. Alleen de ‘echte’ vertegenwoordigers van de lagere klasse blijven over. Zo konden competente mensen uit de lagere klasse van vroeger (een arbeidersmilieu), waar op jonge leeftijd aan het werk gaan gebruikelijk was, zich bij wijze van spreken nog opwerken tot voorman of zelfs fabrieksdirecteur. Mensen die vandaag de dag geen diploma of een schooldiploma met een laag niveau hebben vormen weinig concurrentie op de arbeidsmarkt voor de massa’s leeftijdsgenoten die wel de juiste papieren hebben. Dit geldt deels ook voor de huwelijksmarkt. Want vrouwen zoeken doorgaans een partner die hen voldoende te bieden heeft qua inkomen en zekerheid en die iets hoger is opgeleid dan zijzelf.

Ruben van Gaalen, CBS,

e-mail: r.vangaalen@cbs.nl

LITERATUUR:

- Gaalen, R. van (2014), Veranderingen in relatie- en gezinsvorming van Generatie X naar Y, Demografische profielen van 30-jarigen naar geslacht en opleidingsniveau, *Bevolkingstrends*, juli 2014 (<http://ow.ly/A0sxs>).
- Spangenberg, F. en M. Lampert (2009), *De grenzeloze generatie en de eeuwige jeugd van hun opvoeders*. Amsterdam: Nieuw Amsterdam.

Keuzevrijheid in pensioen?

Het pensioenstelsel moet op de schop. De maatschappij vergrijst, de arbeidsmarkt wordt steeds flexibeler en de risico's voor het pensioen komen steeds meer bij de deelnemer te liggen omdat de werkgever niet meer wil opdraaien voor alle premiestijgingen. Dat is de algemene tendens, maar in welke richting moet het pensioenstelsel veranderen?

Moeten jong en oud zelf beslissen hoeveel geld ze voor hun pensioen inleggen of laten we dat toch liever over aan anderen? En dan ontstaat de onenigheid. Het gebrek aan consensus is zo groot dat staatssecretaris van Sociale Zaken en Werkgelegenheid Klijnsma het ook niet meer weet en haar oor te luisteren legt bij het grote publiek. Inmiddels worden we om de oren geslagen met onderzoeken die doen vermoeden dat Nederlanders schreeuwen om individuele keuzevrijheid in pensioenzaken. Maar wat wil de pensioendeelnemer nu echt?

Om de discussie over keuzevrijheid te verdiepen hebben we het begrip keuzevrijheid tegen het licht gehouden en gezien wie daar behoefte aan heeft. In juni 2014 is een serie vragen voorgelegd aan 2.300 leden van het CentERpanel; een panel dat een afspiegeling is van de Nederlandse bevolking. Om het belang van keuzevrijheid te peilen hebben we voor de volgende aanpak gekozen. De totale groep van ondervraagden die verbonden is aan een pensioenfonds is (willekeurig) opgesplitst in twee groepen. De ene groep deelnemers is uitsluitend gevraagd uit te spreken of men voor verschillende onderdelen van het pensioencontract *keuzevrijheid* belangrijk vindt of niet. De andere groep werd de alternatieve vraag voorgelegd in hoeverre men het belangrijk vindt dat er veel pensioenzaken *automatisch geregeld* worden door het pensioenfonds. Beide groepen moesten dus oordelen over dezelfde onderdelen van het pensioen met dit verschil dat men onafhankelijk van elkaar de wenselijkheid van keuzevrijheid dan wel het ontbreken van keuzevrijheid moest beoordelen.

Het verrassende van het peilen van keuzevrijheid op deze manier is dat men paradoxale uitkomsten verkrijgt. Zo wil bijvoorbeeld 82 procent van de ene (willekeurig gekozen) groep

deelnemers de vrijheid hebben om te bepalen hoe risicovol de premies belegd worden, en tegelijkertijd wil 79 procent van de andere (willekeurig gekozen) groep dat dit door hun pensioenfonds wordt bepaald. Slechts op één onderdeel lijkt er nog wel enige logica te bestaan, namelijk ten aanzien van de mogelijkheid om opgespaarde pensioengelden eerder op te nemen. Er valt weinig enthousiasme voor keuzevrijheid te bespeuren in de ene groep (27%) en men is er sterk voor dat het pensioenfonds hierover waakt in de andere groep (62%).

Hoe kunnen we de tegenstrijdige uitkomsten verklaren? Keuzevrijheid kan een intrinsieke waarde bezitten, dat wil zeggen vrijheid is een doel op zich dat gewaardeerd wordt, maar niet noodzakelijk gebruikt hoeft te worden. In ons land heeft iedereen bijvoorbeeld de vrijheid om te emigreren, maar dat betekent nog niet dat we allemaal van dat recht gebruik willen maken. Het lijkt erop dat dit ook het geval is met pensioenvrijheid. We waarderen het misschien dat we in principe zelf de eigen pensioenbijdrage zouden mogen bepalen of de mate van risico in het beleggingsbeleid, maar dat betekent nog niet dat we deze vrijheid willen uitoefenen. Het nut van dit onderzoek is dat het laat zien dat het vragen naar keuzevrijheid een heikele kwestie is en dat de gewenste keuzevrijheid op het terrein van pensioenen met de nodige terughoudendheid moet worden bekeken. Keuzevrijheid klinkt mooi, maar is voor de meesten van ons toch ook een lastige zaak. Vooral als de gevolgen van deze keuzes zeer ver in de toekomst liggen.

Harry van Dalen, NIDI,
e-mail: dalen@nidi.nl
Kène Henkens, NIDI,
e-mail: henkens@nidi.nl

DEMOS verschijnt 10 x per jaar en wil de kennis en meningsvorming over bevolkingsvraagstukken bevorderen.

Gehele of gedeeltelijke overname van artikelen met bronvermelding wordt op prijs gesteld. Graag ontvangt de redactie een bewijsexemplaar.

Het NIDI is een instituut van de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen en is geaffilieerd met de Rijksuniversiteit Groningen. Het NIDI houdt zich bezig met onderzoek naar bevolkingsvraagstukken.

colofon

DEMOS	is een uitgave van het Nederlands Interdisciplinair Demografisch Instituut (NIDI).
Redactie	Nico van Nimwegen, hoofdredacteur Ingrid Esveldt, eindredacteur Harry van Dalen, redacteur Peter Ekamper, (web)redacteur
Adres	NIDI/DEMOS Postbus 11650 2502 AR 's-Gravenhage (070) 356 52 00
Telefoon	demos@nidi.nl
E-mail	demos.nidi.nl / www.nidi.nl
Internet	gratis
Abonnementen	
Basisontwerp	Harmine Louwé
Druk	www.nadordruk.nl

Hoe belangrijk vinden pensioendeelnemers individuele keuzevrijheid in pensioen of dat het pensioenfonds veel zaken regelt? (% dat onderdeel (zeer) belangrijk vindt)

	Groep 'dat wil ik zelf kiezen'	Groep 'dat regelt het pensioenfonds'
Hoeveel van loon wordt ingelegd voor pensioen ^(a)	65	80
Eerdere opname pensioenvermogen	27	62
Aansluiting bij pensioenfonds	55	60
Samenstelling pensioenpakket	69	79
Risico waarmee pensioengeld wordt belegd	82	79

^(a) Deze vraag is alleen voorgelegd aan deelnemers jonger dan 65 jaar.